

УДК 316.334.2

*Н.Зацепіна,
кандидат педагогічних наук*

ТУРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Стаття присвячена соціологічному аналізу інституту туризму, що є одним з елементів інфраструктури українського суспільства. Визначено багатофункціональний характер сфери туризму, який дає змогу вважати його інститутом, що впливає на соціально-стратифікаційні, соціально-економічні та соціально-культурні процеси в життєдіяльності сучасного суспільства.

Keywords: *tourism, social institution, the Institute of Tourism, the stratification of society, the global information society, intercultural communication.*

Ключові слова: *сфера туризму, соціальний інститут, інститут туризму, стратифікація суспільства, глобальне інформаційне суспільство, міжкультурна комунікація.*

Ключевые слова: *сфера туризма, социальный институт, институт туризма, стратификация общества, глобальное информационное общество, межкультурная коммуникация.*

У наш час туризм є однією зі сфер соціального життя, що найбільш стрімко розвивається. Це пов'язано з процесами глобалізації та інформатизації суспільства ХХІ ст. Соціокомунікативні та соціокультурні трансформації змінили обличчя туристичної індустрії, позаяк відбулася зміна цінностей, світогляду, стилю життя людей, які, долучившись до світової інформаційної системи (її виразом цілком справедливо вважається мережа Інтернет), стали більш мобільними у сенсі подорожей. Відкритий світ глобального інформаційного суспільства стимулює розвиток сфери туризму, роблячи його масовим. Цьому сприяє і потужний рекламно-пропагандистський вплив.

Інститут туризму певною мірою прискорює процеси соціалізації особистості за допомогою її включення в міжкультурну комунікацію, його роль у сучасному суспільстві не може обмежуватися економічним змістом, оскільки, будучи ключовим елементом соціальної інфраструктури, цей інститут сприяє формуванню культури толерантності, певною мірою згладжує суперечності й знімає напруженість у відносинах між народами. Тому однією із ознак включеності суспільної системи в процеси глобалізації та інституціоналізації є рівень розвитку сфери туризму як соціального інституту, що сприятиме реалізації принципів відкритості, міжкультурної взаємодії та партнерства. Складні умови інституціоналізації сфери туризму в українському суспільстві – природно-географічні особливості, нерівномірний розвиток регіонів, політичні та соціально-економічні зміни, результат перехідного періоду і т. п. – вимагають міждисциплінарного підходу до дослідження соціальних процесів у сфері туризму, аналізу параметрів його соціального середовища, виявлення загальнонаціональних особливостей його розвитку.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається потребою системного аналізу проблем інституціоналізації сфери туризму та її впливу на соціальні процеси в суспільстві. Комплексне вивчення туризму з погляду реалізації соціального характеру його функціонування має істотне значення для оптимізації розвитку цієї сфери в сучасному суспільстві.

Сфера туризму як соціальний інститут стала предметом наукових досліджень у другій половині ХХ ст. у зв'язку з соціальними трансформаціями та глобалізацією. Серед зарубіжних учених, які займаються дослідженням проблем сфери туризму як соціального феномену, необхідно відзначити С.Коена, Д.Маккенела, Д.Белла, З.Роджека, Д.Бурстін, Д.Уррі, Е.Гідденса і Н.Грабена. Серед соціологів, які розглядають специфіку сфери туризму як соціального явища, слід назвати Е.Покровського, Т.Черняєву і С.Щеглова. Соціальні та культурні аспекти сфери туризм-

му розглядалися в працях А.Абукова, Л.Акімова, І.Белоліпського, Є.Богданова, П.Городецького, А.Фенько, Ю.Кузнецова та ін. Роль сфери туризму в процесі соціальної адаптації та соціалізації особистості досліджується в роботах Дж.Гібсона, У.Найссера, А.Фенько, Л.Яковлева та ін. Спроби ж розгляду сфери туризму в предметному полі соціології, що передбачає вивчення туризму як соціального феномену, аналіз мотивації, цілей, інтересів, моделей поведінки індивідів, включених у туристичну діяльність, функціонування структурних компонентів сфери туризму як соціальних організацій, дослідження соціальних аспектів оптимізації управління у сфері туризму і т. п. нечисленні. Тим часом саме соціологічне дослідження цього феномену дає змогу повною мірою здійснити аналіз соціальних аспектів сфери туризму.

Таким чином, недостатня розробленість названого кола проблем на теоретико-соціологічному рівні, з одного боку, і нагальна потреба організаційної практики в подібних теоретичних розробках – з другого, роблять соціологічне дослідження сфери туризму необхідністю як з позицій науки, так і з практичного погляду.

Мета дослідження полягає в соціологічному аналізі інституту туризму як одного з елементів інфраструктури українського суспільства.

Сферу туризму необхідно розглядати як соціальний інститут з погляду формування безпосередньо інституційних якостей, тобто цілей діяльності та зумовлюючих ці цілі потреб, інтересів та конкретних функцій, які сприяють досягненню цих цілей, а також з точки зору визначених форм і реєстру соціальних позицій і ролей та типових для даного інституту соціальних наслідків діяльності інституту.

Необхідно зазначити, що як соціальний інститут сфера туризму істотно відрізняється від інших інституційних утворень суспільства, що зумовлено специфікою функціональних завдань, які реалізуються в його рамках. Сьогодні туризм – це не тільки сфера здійснення приватних або

групових потреб та інтересів (або ж сегмент ринку послуг), а й певних соціальних відносин між суб'єктами туристичної взаємодії, які мають стійку специфіку та структуру. Тому необхідно розглядати особливості сфери туризму як соціального інституту, що має велике значення в системі соціальних зв'язків та відносин у сучасному суспільстві.

Соціологічний підхід передбачає розгляд сфери туризму як комплексного соціокультурного явища, втілення дії рекреаційних, економічних, культурних, комунікативних факторів та соціалізації. У рамках соціологічного підходу сфера туризму розглядається як інструмент подолання суперечностей, конфліктів у політичній, міжнаціональній, релігійній та інших сферах соціуму. Саме тому для досягнення стабільності соціальної системи необхідно розвивати сферу туризму, сприяти зміцненню міжнародних, міжнаціональних і ширше – міжкультурних зв'язків.

У соціумі наявна низка індикаторів, які дають змогу стверджувати, що туризм виконує функції соціального інституту. Найбільше значення мають духовно-моральні та соціокультурні компоненти, які зумовлюють місце туризму в соціумі, поряд з важливими економічними і політичними функціями в сучасному глобальному інформаційному суспільстві. Завдяки поліфункціональності туризм міцно інтегрований у різні системи соціуму – економіку, політику, освіту, екологію, спорт, рекреацію, міжнаціональні відносини та ін. При цьому сфера туризму володіє певною адаптивністю до соціокультурних та соціокомунікативних змін, які відбуваються в суспільстві на початку ХХІ ст., що дає змогу їй утримувати ключові позиції в суспільній системі.

Становлення і розвиток туристичного ринку та всієї вітчизняної туристичної галузі в умовах сучасної України відбувається доволі повільно і суперечливо. Цей процес є вельми інерційним: державним, управлінським структурам і приватним інвесторам не одразу прийшло усвідомлення важливості розвитку сфери туризму. В результаті

відбулася втрата ініціативи, унаслідок чого в даний час українській туристичній сфері вельми складно конкурувати із зарубіжною. Це істотно відбивається не тільки на самій туристичній галузі, а й на всій економіці України і ситуації в соціумі. Відчутною є втрата ініціативи і, як наслідок, значне відставання української сфери туризму, в тому числі в інноваційних аспектах ведення туристичного бізнесу.

Соціологічні дослідження сфери туризму дають можливість виявити специфіку поведінки соціальних груп, процеси соціальної мобільності, фактори, які розширюють життєвий простір особистості. Міжнародні зв'язки, які виявляються в процесі туристичної діяльності, дають змогу краще зрозуміти спосіб життя представників інших країн. Це, своєю чергою, сприяє руйнуванню забобонів і стереотипних уявлень про різні суспільства, розвитку толерантності, підкреслюючи вплив певних сторін інституту туризму на гуманітарні аспекти глобалізації. Багатофункціональний характер сфери туризму дає змогу уявити його як інститут, що прямо або побічно впливає на соціальні, соціально-економічні та соціально-культурні процеси в житті сучасного суспільства.

Соціокультурними основами трансформації сфери туризму і виділення сегменту масового туризму слід розглядати становлення нового типу суспільства – глобального інформаційного. Інформація починає відігравати чільну роль у новому суспільстві, у результаті чого люди отримують можливість за допомогою засобів масової комунікації і мережі Інтернет знайомитися з різними країнами, їх побутом, природно-кліматичними умовами та ін. Стираються просторово-часові межі в соціумі і люди починають почуватися громадянами планети. У результаті соціокомунікативних та соціокультурних трансформацій відбувається загальне збільшення вільного часу в індивідів, змінюється характер дозвілля, структура та зміст динаміки розвитку різних груп населення тощо. На сьогодні саме масова культура виступає основним джерелом формування

і каналом поширення моделей сучасного виду дозвілля для споживача туристських послуг. Аналізуючи тенденцію соціальної стратифікації за допомогою туристських практик сучасних українських громадян, слід звернутися до таких чинників, як дохід, належність до певних професійних кіл та соціальних груп.

Українці також виявляються включеними в нову соціальну реальність. У них відбувається зміна соціокультурних пріоритетів та мотивації подорожей. Дедалі частіше мешканці України відправляються на відпочинок за кордон, бажаючи побачити світ, отримати нові враження, долучитися до культурної спадщини різних народів.

Аналізуючи вплив туризму на життя населення, вчені виокремлюють не тільки позитивні, а й його негативні аспекти. До позитивних аспектів слід віднести створення робочих місць; збільшення доходів, що веде до підвищення рівня життя місцевого населення; прискорення процесу урбанізації; розвиток міських служб, інфраструктури, культурних організацій; прискорення соціальних і культурних процесів; відродження культурних цінностей; розвиток народної творчості, традицій, звичаїв, народних ремесел, а також підвищення попиту на сільгосппродукцію і товари місцевого виробництва; охорону та відновлення місцевих пам'яток культури; розширення природних комплексів; підвищення привабливості регіону; пожвавлення місцевого культурного життя. До негативних аспектів належать поляризація та комерціалізація інтересів різних груп населення, зростання частки некваліфікованої праці, відхилень від суспільних норм поведінки (алкоголізм, хуліганство, проституція), "ерозія" сім'ї (розлучення, поверхове ставлення молоді до життя), комерціалізація культури, втрата самотності конкретного туристського напрямку, конфлікти між місцевим населенням і туристами.

Становище сфери туризму в сучасному суспільстві, його інституціональний характер дають можливість сформулювати визначення сфери туризму, яка розглядається як

соціальний інститут, має стійкі форми соціальної діяльності, соціально-ціннісне ядро, внутрішню структуру та систему взаємодій усіх своїх елементів, різноманіття та динамічність соціальних функцій у суспільстві. Усі ці критерії дають змогу їй займати значне місце в соціальній системі, забезпечуючи стійкість цілої сфери соціальних зв'язків та відносин. Також необхідно відмітити значення туризму в умовах сучасного глобального інформаційного суспільства, що знімає просторово-часові межі соціуму та інтенсифікує процеси міжкультурної комунікації.

Отже, можна означити туристичний сегмент як своєрідний індикатор в сфері соціальної стратифікації суспільства. Однак, незважаючи на те, що туризм є поняттям соціальним, у даний час як галузь ринкової економіки він перетворився на суто комерційний вид діяльності.

Таким чином, для розвитку в'їзного та внутрішнього туризму в нашій країні існують передумови як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Це, наприклад, зростання добробуту населення, політична стабільність, активізація процесу реформування галузі. Усе це дає підстави очікувати, що інвестиції в туристичну сферу можуть виявитися надзвичайно вигідними. Становлення та розвиток туристичного ринку і всієї вітчизняної туристичної галузі безпосередньо пов'язані зі зміною розуміння в суспільстві соціальної ролі, функції та призначення туризму в цілому. Процес переосмислення соціального значення туризму виявився важким і тривалим. Це не додало поштовху в розвитку туристичної галузі економіки країни загалом.

Наразі сфера туризму в Україні динамічно розвивається. Туристична діяльність в соціумі, як і будь-яка інша, потребує якісної і цілеспрямованої державної політики, державного регулювання і державної підтримки. Туристична політика створює умови та визначає основні напрями розвитку сфери туризму. Для вироблення найбільш придатних концепцій державної політики необхідно мати

розвинуту інформаційну базу, яка відбиває всі аспекти туристичної діяльності.

Вузловими проблемами, які вимагають пильної уваги державних структур і серйозного підходу до їх розв'язання, є слабкий розвиток туристської інфраструктури, високі транспортні тарифи та відсутність серйозної практики створення суб'єктами України сприятливих умов для інвестицій при будівництві засобів розміщення та інших об'єктів туризму.

Отже, туризм – активне явище у житті українського суспільства, що змінює культурні форми його буття. Завдяки активізації цієї сфери розвивається економіка, посилюються комунікативні зв'язки, розширюється культурний простір, збагачується духовний потенціал особистості та суспільства. Туризм є видом в ролі соціальної діяльності, яка має цілеспрямований та цілепокладаючий характер. Уся туристична сфера, включаючи й її економічну складову, зумовлена потребами людей у цивільному використанні дозвілля на основі придбання ними туристичних послуг. Виникнення та розвиток сфери туризму пов'язані зі зростаючими потребами людей в отриманні певних життєвих благ і, в зв'язку з цим, що рівень життя українців за останнє десятиріччя дещо зріс, звернення до послуг туристичної галузі значно збільшилися. Активізувався інтерес до індустрії туризму, що стало запорукою актуалізації цієї соціальної сфери в житті нашого суспільства. Відтак сфера українського туризму повинна перебувати під особливою увагою у держави, для того щоб ця сфера розкрилася повною мірою.